

**ГЕНЕЗА ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ**

Сергієвський С. К., аспірант сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми і актуальність. Державна зрада, кримінальна відповідальність за вчинення якої передбачена ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК), являє собою один із найбільш небезпечних злочинів проти основ національної безпеки України. Випадки вчинення цього злочину за часів незалежності нашої держави до початку військової агресії у 2014 р. мали поодинокий характер. Але протягом останніх 5 років ситуація кардинально змінилася – значне зростання поширеності цього злочину та зміна історичного контексту (національно-визвольна війна) потребують відповідних змін у правозастосовній та законодавчій царині.

Статистичний аналіз даних, розміщених на сайті Генеральної прокуратури України щодо злочину, передбаченого ст. 111 КК «Державна зрада», показує, що у 2013 р. було обліковано лише 1 випадок вчинення цього злочину, тоді як у 2014 р. – 65, у 2015 р. – 80, у 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, у 2018 році – 127 [1]. Не викликає сумніву, що кількість осіб, які під час анексії Криму та окупації частини територій Донецької і Луганської областей здійснили перехід на бік ворога та здійснювали і продовжують здійснювати підривну діяльність проти України, реально є значно більшою. У зв'язку

з цим, набуло актуальності необхідність поглибленого дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні, важливою складовою якого є історико-правовий аналіз становлення вітчизняного кримінального законодавства, яке передбачало відповідальність за таке діяння.

Стан дослідження. Проблеми кримінальної відповідальності за державну зраду в науці кримінального права досліджувалися такими ученими, як Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. К. Гришук, І. В. Зозуля, С. Я. Кравець, А. В. Кучера, В. К. Матвійчук, В. О. Навроцький, О. С. Сутула, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін. Тут, однак, треба зазначити, що основна частина наукових робіт, присвячених кримінальній відповідальності за державну зраду, має характер науково-практичного коментування ст. 111 КК України або являє собою відносно невелику частину досліджень, присвячених вивченню більш загальних питань, або носить фрагментарний характер у межах навчальної літератури. Так само обмежений характер мають нечисленні дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду в історичному аспекті. В. К. Матвійчук [2], зокрема, досліджуючи історію розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки, торкнувся й історії криміналізації діянь, що відповідають сучасному розумінню державної зради. Інші вчені (В. В. Яременко, А. О. Гурбик, Є. П. Бровцинова, Т. В. Вронська) в аспекті цього питання досліджували лише окремі джерела вітчизняного права або обмежені історичні періоди функціонування вітчизняної правової системи.

Мета і завдання статті. Дослідження історії виникнення та розвитку в часі правових явищ дає можливість, не зупиняючись у русі від минулого до сьогодення лише на сучасному стані речей, спрогнозувати обґрунтовані судження щодо існування таких або подібних явищ у майбутньому. Уявляється, що вивчення генези кримінальної відповідальності за державну зраду в історії вітчизняного кримінального права сприятиме кращому розумінню цього правового феномену, дозволить як використати позитивний досвід минулого, так і запобігти повторенню хибних рішень, а інколи і ганебних зловживань, що мали місце в історії нашої країни при вста-

новленні та застосуванні кримінальної відповідальності за державну зраду.

Викладення основного матеріалу. Загальновизнано, що першою письмовою пам'яткою та історичним джерелом староруського права є Руська Правда. Дослідники продовжують дискусію щодо часу її створення (в межах XI–XII століть). На думку В. Яременка, вона репрезентує систему суспільних і правових уявлень народу Київської Русі. [3, с. 185]. При цьому, на його думку, те що «жодна стаття “Правди руської” не фіксує наявності таких антидержавних злочинів, як зрада, зневага величі Русі та її князя» пояснюється тим, що «політичні обставини в державі не потребували, очевидно, заходів для дотримання громадянином відповідного ставлення до держави». В. Яременко вважає, що «тут, очевидно, належить розрізнити два моменти: з одного боку, не було прецедентів ворожого ставлення громадянина до держави і князя, а з другого боку, вічевий уклад дозволяв громадянам Русі вільне ставлення до князя, як виразника народної волі, і негативне ставлення до володаря, очевидно, не вважалося таким, що заслуговує на покарання» [3, с. 185].

Із занепадом та подальшим розпадом Київської Русі правова регламентація суспільних відносин на частині сучасних українських земель, які в XIV–XVI століттях входили до складу Велико-го князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, здійснювалася Статутами тогочасного права. Ці зводи законів мали три основні редакції – 1529, 1566 і 1588 рр., відомі як Статути Велико-го князівства Литовського (Литовські статути). Важливо, що одним із джерел цих статутів дослідники справедливо вважають Руську Правду.

Природньо, що зміни соціально-політичної ситуації обумовили зміни в кримінальному праві: Литовський статут 1566 року мав кілька статей (Артикулів), які формулюють елементи складу злочину, подібні до сучасного розуміння державної зради.

Так, в Артикулі 3 «О ображенъе маестату господарского» («Про образу княжї гідності») встановлювалася кримінальна караність за інформаційні зносини з ворогом («зь nepřятелми

порозумѣнье мѣль, листы до нихъ або послы противъ намъ Господарю и Речи Посполитое або остерегаючы слаль»), надання допомоги ворогові («тымъ непріятелемъ якуюжь кольвекъ помочъ даваль, хотя бы тежь замокъ нашъ непріятелеви подаль; хто бы тежь люди непріятельскіе въ панство наше Великое Князство Литовское зрадливѣ привель») [4, с. 16].

В Артикулі 6 була встановлена кримінальна відповідальність за перехід на бік ворога: «хтобы кольвекъ съ подданныхъ нашихъ съ панства нашего утекъ до земли непріятельское умысломъ злымъ на зраду ку шкодѣ намъ Господарю и Речи Посполитой» [4, с. 18].

Покаранням за вищевикладені злочини в Литовських статутах була смертна кара та юридична смерть – винний «честь тратить», тобто позбавляється громадянських прав, втрачає юридичну суб'єктність.

При цьому Литовські статuti передбачали не лише індивідуальну відповідальність зрадника, а й відповідальність членів родини. Так, його дружина та діти підлягали конфіскації майна (всього або частини) «зрадцы дѣти сынове за таковой выступокъ отца своего безецными будутъ, а имѣнья того зрадцы отчызные выслужонные которымъ кольвекъ обычаемъ набытые мимо дѣти и близкіе на насъ Господаря приходять».

Артикул 11, де уточнюються види та форми покарань для членів родини зрадника, прямо вказує на ворога Литовської держави: «отець отъ дѣтей утекъ до земли непріятели нашего Московского» [4, с. 20].

Литовські статuti були основним збірником права на територіях сучасної України до середини XIX ст., стали джерелом московського «Соборного уложення» 1649 р. та «Прав, за якими судиться малоросійський народ». На території Київської, Подільської та Волинської губерній чинність Литовського статуту було припинено в 1840 році. У Лівобережній Україні в 1843 р. його було замінено Зводом законів Російської імперії. [5, с. 835].

У XVII – XVIII століттях у період Гетьманщини – національного державного утворення на території сучасної України не було створено власного кодифікованого кримінального закону. В першій поло-

вині XVIII ст. була реалізована спроба кодифікації існуючої на той час судової практики шляхом створення в 1743 р. проекту нормативного акта «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Хоча вказаний збірник права не був офіційно прийнятим, він становить значний інтерес в історії становлення вітчизняного законодавства, у тому числі й для нашого дослідження. Так, в Артикулі «О преступлениях против маестата государева» передбачалася кримінальна відповідальність за передачу ворогові відомостей шляхом листування або посильним з метою сприяння неприятелів та завдання шкоди Государеві або інтересам держави. Також кримінально-каранною була зрада у формі втечі «из государства в неприятельскую землю – чтобы сделать измену и вред государю и государству».

За вчинення злочину зрадник карався смертною карою через четвертування на місці страти. Для зрадника, який знаходився за межами держави, передбачалася символічна смертна кара шляхом імітації страти на шибениці його образу.

Як і в Литовських статутах, кримінальній відповідальності підлягали родичі зрадника. Якщо вони не повідомили про вчинення злочину, вони підлягали смертній карі.

Новелою «Прав, за якими судиться малоросійський народ», стало встановлення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за зраду (п. 2 арт. 4). Зокрема, звільнити могли лише того злочинця, який: 1) «сам в числе изменников был»; 2) «прежде исполнения своего злого намерения» розкався; 3) «о злом умышлении в надлежащем месте верно донес» [6, с. 47].

На думку деяких дослідників, із поширенням на українських землях «Зводу законів Російської імперії» «розвиток української національної правотворчості призупинився» [7, с. 33]. Разом із тим не можна заперечувати прогресивності кодифікації кримінального законодавства в російському «Уложенні про покарання кримінальні та виправні», затвердженому в серпні 1845 р.

В указаному кримінальному законі законодавець на високому рівні юридичної техніки встановлює та систематизує кримінальну караність державної зради та відповідальності за неї.

Так, у розділі III «Про злочини державні» в главі II «Про бунт проти влади верховної і про державну зраду» розташоване Відділення II («Про державну зраду і злочини проти народного права»), яке починається зі ст. 275, де визначається, що державною зрадою визнається:

«1) Когда кто-либо умыслит предать государство или какую-либо часть оно́го другому государю или правительству;

2) Когда подданный российский будет возбуждать какую-либо иностранную державу к войне или иным неприязненным действиям против России, или с тем же намерением сообщит государственные тайны иностранному правительству;

3) Когда он во время войны будет способствовать или благоприятствовать неприятелю в военных или других враждебных против отечества или против союзников России действиях... (формам сприяння в тексті статті присвячено понад сторінку друкованого тексту – авт.);

4) Когда дипломатический или иной чиновник, уполномоченный на заключение трактата с иностранной державой, употребит с умыслом сие доверие в явный вред для отечества...;

5) Когда дипломатический или иной чиновник, или вообще подданный России, похитит или с умыслом истребить или повредить какого бы то ни было рода акты или документы, долженствующие служить доказательством прав ея на что-либо требуемое от державы иностранной, или на оборот иностранною державою от России» [8, с. 105–107].

За державну зраду ст. 276 «Уложенія» встановлювалося покарання у виді позбавлення всіх прав стану та смертної кари. Крім того, ст. 277 за державну зраду встановлювалося додаткове покарання – конфіскація всього родового та набутого винним майна [8, с. 107].

Порівняно зі збірником «Права, за якими судиться малоросійський народ», в «Уложеніі» законодавець не передбачає спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

У 1903 році набуло чинності «Кримінальне уложення», головна відмінність якого від «Уложенія про покарання...» 1885 р. полягала,

на думку дослідників, «у великій кількості ознак, які характеризують злочини, що входили до категорії “державних”» [9, с. 55]. Кримінальна відповідальність за державну зраду визначалася у главі IV «Про державну зраду» (статті 108–120). Зокрема, до вчинення державної зради відносили: перехід на бік ворога, шпигунство, надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності. Так, державною зрадою визнавалися:

1) обіцянка недругові перед початком оголошення війни щодо себе та інших у сприянні іноземній державі щодо здійснення злочинних дій проти Росії (ч. 2 ст. 110);

2) свідоме виготовлення, здача або прийом засобів, непридатних до нападу на ворога чи захисту від нього (ст. 114);

3) поставку або прийом для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливих для здоров'я або непридатних для вживання предметів постачання (ст. 115);

4) підписання договору уповноваженим Росії з іноземною державою завідомо на шкоду Вітчизні (ст. 116)

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що зміни, які відбувалися у кримінальному законі про державну зраду, значною мірою (можливо, навіть визначальною) зумовлювалися політичними характеристиками держави, безпеку якої він був покликаний охороняти. Зрозуміло, що революційний соціально-політичний злам, що відбувся в першій чверті ХХ сторіччя, не міг не знайти свого відображення в змінах кримінального закону про державну зраду. Тут уже все підпорядковувалося політичній доцільності.

Необхідно зазначити, що всі кримінальні кодекси Української радянської соціалістичної республіки (1922, 1927 зі змінами 1934, 1961 р.) не були, власне, вітчизняними законами. Вони уклалися згідно із циркулярами союзної влади з Москви, копіюючи у своїй абсолютній більшості норми кримінального кодексу РСФСР.

Перший кримінальний кодекс УРСР був затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом у м. Харкові 23 серпня 1922 р. та введений у дію з 15 вересня 1922 р.

У цьому Кодексі (ст. 57), як і в двох наступних, було введено поняття «контрреволюційного злочину»: «будь-які дії, спрямовані

на повалення завойованої пролетарською революцією влади робітничо-селянських рад та існуючого на підставі Конституції У.С. Р. Р. Робітничо-Селянського Уряду, а також дії, спрямовані на допомогу тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправ'я комуністичної системи власності, що йде на зміну капіталізму, прагне до її повалення шляхом інтервенції або блокади, шпіонажу, фінансування преси і т. п. засобами» [10, с. 20–21]. Таким чином, ідеї класової боротьби знаходили втілення в нормах кримінального права. Відомо, що в подальшому широке тлумачення контрреволюційного злочину в умовах дії (до кінця 50-х р. минулого сторіччя) правового інституту аналогії створило підґрунтя для масових репресій.

У главі 1 «Державні злочини» норми про відповідальність саме за державну зраду не було. Разом із тим у цій главі у розділі і «Про контрреволюційні злочини» містилася ст. 59, яка встановлювала кримінальну караність «зносин з іноземними державами або їх окремими представниками з метою схилення їх до збройного втручання в справи Республіки, оголошення їй війни або організації військової експедиції, так само як сприяння іноземним державам уже після оголошення їм війни або посилки експедиції, у чому це сприяння не виявилось» [10, с. 21]. За вказані дії установлювалася вища міра покарання («заходу соціальної оборони») – розстріл із конфіскацією всього майна, або за пом'якшуючих обставин передбачалося зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років із суворою ізоляцією і конфіскацією всього майна.

Крім того, у ст. 60 за участь в організації, яка діє з метою вчинення злочинів, означених у статтях 58–59 Кримінального Кодексу, були встановлені покарання, передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 58 (ч. 1 – аналогічна ст. 59, ч. 2 – «при встановленні судом непоінформованості учасника в кінцевих цілях визначеного в цій статті злочину, участь в ньому карається – позбавленням волі на термін не нижче трьох років» [10, с. 22]).

У лютому 1927 р. Центральний виконавчий комітет СРСР затвердив «для включення до кримінальних кодексів союзних республік» «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)».

На виконання «вказівки Центру» в червні 1927 р. Центральний виконавчий комітет УРСР затвердив новий Кримінальний кодекс, у якому, зокрема, глава і Особливої частини була скопійована з Кримінального кодексу РСФСР, з різницею лише в нумерації статей.

Статті 59 КК УРСР 1922 року відповідали ст. 54³ і ст. 54⁴ КК УСРР 1927 р. Останні передбачали караність за зносини із контрреволюційною метою з іноземними державами та їх представниками, так і за сприяння та допомогу державі, яка знаходиться в стані війни із СРСР, або міжнародній буржуазії, а також групам і організаціями, нею організованими для боротьби з СРСР. Частково були виключені, частково замінені статтями 54¹¹ і 54⁴ нового КК старі статті 61, 62 і 68, які встановлювали караність участі в різного роду організаціях контрреволюційного характеру [11, с. 37].

Стосовно винних у вчиненні діянь, зазначених і зазначених статтях, застосовувалися такі засоби соціальної оборони: віща міра – «розстріл або оголошення ворогом трудящих, із конфіскацією та позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та вигнанням за межі Союзу РСР назавжди, з допущенням при пом'якшувальних обставинах пониження до позбавлення волі з суворою ізоляцією на термін не нижче трьох років, із конфіскацією всього або частини майна». [12, с. 64].

Стабілізація комуністичного режиму, досягнута, зокрема, через упокорення українського народу шляхом геноциду 1932–1933 рр., створила умови для нового наступу на «контрреволюцію», а фактично – на тих хто міг, навіть потенційно, виявити спротив тоталітарному державному ладу.

Так, на виконання Постанови ЦВК СРСР «Про доповнення положення про злочини державні... статтями про зраду Батьківщині» від 8 червня 1934 р., Постановою ЦВК РНК УСРР від 20 липня 1934 р. до КК УСРР були введені статті 54^{1а} (зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військової могутності СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон); 54^{1б} (ті ж злочини, вчинені військовослужбовцями); 54^{1в} (про відповідальність членів родин «зрадників», які навіть не знали про зраду, що

сталася або мала статися); 54^{1г} (про відповідальність за недонесення про зраду, що готується або сталася). За першими двома статтями (1а і 1б) передбачався «вищий захід соціальної оборони» – розстріл із конфіскацією майна, заміна якого на 10 років позбавлення волі була можлива лише за ст. 1а і лише за наявності пом'якшуючих обставин [13, с. 19].

Статтю 54¹¹ передбачалося, що за всяку організаційну діяльність, скеровану на підготування або вчинення діянь, передбачених у розділі і Особливої частини «Контрреволюційні злочини», а також за участь в організації, утвореній для підготування або вчинення одного зі злочинів, передбачених у цьому розділі, застосовуються заходи соціальної оборони, зазначені у відповідних статтях цього розділу [13, с. 22].

Під час Другої світової війни у «зраді» в масовому порядку звинувачували військовослужбовців, які потрапили в полон, і цивільне населення, вивезене за кордон. Як «зрада» кваліфікувалася участь у національному опорі радянському режимові, незалежно від наявності зв'язків із зарубіжними країнами. Так, 7 серпня 1944 р. постановою Верховного Суду СРСР «Про кваліфікацію злочинів членів антирадянської організації “ОУН”» учасників самостійницького руху зарахували до «зрадників Батьківщини» і приписали карати за ст. 54^{1а} або ст. 54^{1б} і ст. 54¹¹ КК УРСР. Спеціальним розпорядженням № 16770-рс від 16 серпня 1944 р. цю постанову схвалила РНК СРСР. Кваліфікуючи дії таким чином, у черговий раз застосовувалися принцип аналогії та розширювальне тлумачення закону». [14, с. 120].

У 1953–1955 рр. внаслідок лібералізації політичного режиму змінилася практика застосування норми про кримінальну відповідальність за зраду батьківщині – кількість засуджених різко зменшилася. У 1955 р. була проведена масова амністія для засуджених за «пособництво окупантам», а в 1956 р. ст. 54¹ була скасована.

У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». За радянською традицією зазначені Основи і Закон стали

базою для розвитку кримінального законодавства Української РСР: 28 грудня 1960 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності 1 квітня 1961 р.

Кримінальна відповідальність за державну зраду встановлювалася у ст. 56: «Зрада батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або воєнній могутності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або смертною карою з конфіскацією майна.

Не підлягає кримінальній відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо він на виконання одержаного злочинного завдання, ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою». [15, с. 30].

Новелою стало включення до тексту вказівки на навмисність цього діяння. Крім того, перелік суспільно небезпечних діянь у диспозиції цієї статті було розширено, встановлена також відповідальність за «надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади», що раніше каралося за різними пунктами ст. 541.

У період розпаду СРСР та встановлення незалежності України ст. 56 зазнала незначних трансформацій. Зокрема, з умов звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду зникла згадка про іноземну розвідку (нове формулювання, майже ідентичне ст. 111 чинного КК України. Умовою звільнення було визнано невчинення ніяких дій на виконання отриманого злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників і добровільна заява органам влади України про свій зв'язок з ними). Також із диспозиції було виключено змову з метою захоплен-

ня державної влади. За це діяння відповідальність була встановлена у ст. 56¹. Покарання у виді смертної кари також було скасовано.

Висновки. Історія кримінально-правового захисту держави від злочинів проти неї та встановлення кримінальної відповідальності за державну зраду, зокрема розпочинається з виникненням на території сучасної України перших державних утворень.

Визначальним чинником генези кримінальної відповідальності за злочини проти держави, зокрема державну зраду, є політичний режим як основа організації державної влади.

Так, в авторитарній державі Великому князівстві Литовському, де особа володаря ідентифікувалася із самою державою, кримінальна караність установлювалася за зраду господарю. У тоталітарній радянській державі норми закону, якими встановлювалася кримінальна відповідальність за державну зраду, були значною мірою спрямовані на боротьбу з ідеологічними ворогами, винищення цілих соціальних груп, що призвело до зловживань у правозастосовчій сфері, покарання невинних та непричетних до злочинної діяльності.

У процесі історичного розвитку, кодифікації та практичного правозастосування у вітчизняному кримінальному праві були сформульовані та законодавчо закріплені поняття «державна зрада», визначені форми об'єктивної сторони, кваліфікуючі ознаки суб'єктивної сторони, види основного та додаткового покарання за цей злочин. Частина цих історичних надбань на сьогодні не включена до чинного кримінального закону, але цілком доречним є питання про можливість їх сучасного інтерпретування та актуалізації як чинних норм. Так, очевидно, що зміст ст. 56 КК УРСР (зі змінами) на останньому етапі його існування практично повністю збігався з нормою, закріпленою ст. 111 чинного КК України. Враховуючи значну відмінність українських реалій другого десятиріччя XXI ст. від ситуації у радянській Україні та в часи проголошення незалежності нашої держави, видається доречним перегляд вітчизняною юридичною наукою та законодавцем змісту норми кримінального права про державну зраду з метою актуалізації чинного закону відповідно до сучасного стану загроз національній безпеці.

Перелік літератури

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень–грудень 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 років). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 25.12.2018).
2. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. №3. С. 139–151.
3. Яременко В. В. Правда руська. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. Т. I (X–XV ст.) Київ: Дніпро, 2001. С. 173–178.
4. Статут Великого Князства Литовського 1566 года. Москва: Изд. Имп. Москов. о-ва истории и древностей российских, 2003. 240 с. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
5. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 9 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. С. 834–836
6. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / під ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: АТ Книга, 1997. 548 с.
7. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посіб. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 383 с.
8. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург: Тип 2. Отделение собств. император. канцелярии, 1845. – III. – 646 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UIINak_UgIspr_1845/UIINakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 12.12.2018).
9. Бровцинова Е. П. Карательное законодательство царизма в борьбе с революцией 1905–1907 годов. *История СССР*, 1975. №5. С. 110–117.
10. Уголовный кодекс У. С. С. Р: утвержденный В. У. Ц. И. К. 23 августа 1922 г. Харьков: Издание Наркомюста У. С. С. Р., 1922. 100 с.
11. Новый уголовный кодекс У. С. С. Р. / сост. М. Д. Шаргородский; под ред. С. А. Пригова. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. 128 с.
12. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года. Текст с постанетейними разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верх. Суда УССР и определенных УКК Верховного Суда УССР (по 1 июля 1927 г.) и сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб, Н. И. Шихмантер. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. 322 с.

13. Кримінальний кодекс УСРР: зі змінами на 15 вересня 1935 року. Київ: видавництво ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1935. 128 с.

14. Вронська Т. В. Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.) / Т. В. Вронська, О. Є. Лисенко, Р. Л. Чорний *Укр. іст. журн.*, 2012. № 1. С. 120–134. URL: http://history.org.ua/JournALL/journal/journal_2012_1/journal_2012_1.pdf (дата звернення: 25.12.2018).

15. Кримінальний кодекс Української РСР. Київ: Держ. видав. політ. літератури УРСР, 1961. 134 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Iedynyi zvit pro kryminal'ni pravoporushennia po derzhavi (sichen'-hruden' 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 rokiv). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 25.12.2018). [in Ukrainian].

2. Matviichuk, V. K. (2011). Istoriiia rozvytku kryminal'noho zakonodavstva stosovno zlochniv proty osnov natsionalnoi. *Yurydychna nauka.*, 3, 139–151. [in Ukrainian].

3. Iaremenko, V. V. (2001). Pravda ruska Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky (Vols. 1–9; Vol. I). (Kh-KhV st.) Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

4. Statut Velykoho Kniazstva Lytovskoho 1566 hoda.: Moskov: Yzd. Ymp. Moskov. o-va ystoryy y drevnosti rossiyskikh. [in Ukrainian].

5. Hurbyk, A. O. (2012). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho Entsyklopediia istorii Ukrainy. V. A. Smolii (head) et al. (Eds.). (Vols. 1–10; Vol. 9). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

6. Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod» 1743 r. Yu. S. Shemshuchenko (Ed.). (1997). Kyiv: AT Knyha [in Ukrainian].

7. Ivanovs'ka, O. P. (2014). Zvychaieve pravo v Ukraini. Etnotvorchyi aspekt: navch. pos. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivs'kyi universytet» [in Ukrainian].

8. Ulozhenye o nakazaniakh uholovnykh y yspravytel'nykh. Saint-Peterburg: Typ 2. Otdelenye sobstv. ymperator. kantseliariy, 1845. III. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UNakUgIspr_1845/UNakUgIspr_1845.pdf [in Russian].

9. Brovtsynova, E. P. (1975). Karatel'noe zakonodatelstvo tsaryzma v bor'be s revoliutsyei 1905–1907 hodov. *Ystoriya SSSR*, 5, 110–117. [in Russian].

10. Uholovnyi kodeks U. S. S. R. Utverzhdennyi V. U. Ts. Y. K. 23 avhusta 1922 h. (1922). Kharkiv: Yzdanye Narkomiusta U. S. S. R. [in Russian].

11. Sharhorodskiy, M. D. (1927)..Novyi uholovnyi kodeks U. S. S. R. Pryhov S. A. (Ed.). Kharkiv: Yurydycheskoe yzdatelstvo Narkomiusta USSR [in Russian].

12. Uholovnyi kodeks USSR v redaktsyy 1927 hoda. Tekst s postateinymy raziasneniyamy yz tsyrkuliarov y postanovleniy Narkomiusta y Verkh. Suda USSR y opredeleniy UKK Verkhovnoho Suda USSR (po 1 yuliia 1927 h.) y sopostavytelnoi tablytsei statei UK staroi y novoi redaktsyy y alfavytno-predmetnym ukazatelem. Kurytskyi Y. Y., Hymmelfarb L. A., Shykhmanter N. Y. (Eds.). (1927). Kharkiv: Yurydycheskoe yzdatel'stvo NKIU USSR [in Russian].

13. Kryminal'nyi kodeks USRR: zi zminamy na 15 veresnia 1935 roku. (1935). Kyiv: vydavnytstvo VUTsVK «Radianske budivnytstvo i pravo» [in Ukrainian].

14. Vrons'ka, T. V. (2012). Vidpovidalnist za derzhavni zlochyny u proektakh Kryminalnoho kodeksu SRSR (1946–1949 rr.). *Ukr.ist.zhurn.*, 1, 120–134. URL: http://history.org.ua/JournALL/journal_/journal_2012_1/journal_2012_1.pdf [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR. (1961). Kyiv: Derzh. vydav. polit. literatury URSR [in Ukrainian].

Сергієвський С. К. Генеза вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду

У статті аналізується історичний аспект кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні від часів Київської Русі. Генеза виникнення та трансформації цього правового феномену вивчається на матеріалі статутів Великого князівства Литовського, кодифікованих кримінальних законів Російської імперії, кримінальних кодексів радянської доби.

Стверджується, що зміни, які відбувалися на вітчизняних теренах у кримінальному законі про державну зраду, значною мірою зумовлювалися політичними характеристиками держави, безпеку якої він був покликаний охороняти.

Зазначається, що всі кримінальні кодекси Української Радянської Соціалістичної Республіки не були, власне, вітчизняними законами. Вони укладалися суворо відповідно до циркулярів союзної влади з Москви, які базувалися на принципі політичної доцільності. Фактично ці норми українського кримінального законодавства були скопійовані з Кримінального кодексу РСФСР. Тому в Україні в 20–50 рр. ХХ ст. поняття «контрреволюційні злочини» було введено до кримінального права. Була створена відповідна глава Кримінального кодексу,

яка включала й зраду батьківщини. В результаті ідеї класової боротьби стали нормами кримінального права та застосовувались як інструмент політичних репресій.

Тому в Україні в 20–50 рр. ХХ ст. поняття «контрреволюційні злочини» було введено в кримінальне право. Був створений відповідний розділ Кримінального кодексу, який включає зраду батьківщині. В результаті ідеї класової боротьби стали нормами кримінального права і використовувалися як інструмент політичних репресій.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність удосконалення чинного кримінального законодавства України з урахуванням історичного досвіду притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду і відповідно до сучасних загроз національній безпеці України.

Ключові слова: державна зрада, зрада батьківщини, перехід на бік ворога, звільнення від кримінальної відповідальності.

Сергиевский С. К. Генезис отечественного законодательства об уголовной ответственности за государственную измену

В статье анализируется исторический аспект уголовной ответственности за государственную измену в Украине со времен Киевской Руси. Генезис возникновения и трансформации этого правового явления изучается на материале статуты Великого княжества Литовского, кодифицированных уголовных законов Российской империи, уголовных кодексов советской эпохи.

Отмечается, что все уголовные кодексы Украинской Советской Социалистической Республики не были, собственно, отечественными законами. Они создавались в строгом соответствии с циркулярами союзной власти из Москвы, которые основывались на принципе политической целесообразности. Фактически эти нормы украинского уголовного законодательства были скопированы с уголовного кодекса РСФСР. Поэтому в Украине в 20–50 гг. ХХ в. понятие «контрреволюционные преступления» было введено в уголовное право. Была создана соответствующая глава Уголовного кодекса, которая включала измену родине. В результате идеи классовой борьбы стали нормами уголовного права и использовались как инструмент политических репрессий.

Поэтому в Украине в 20–50 г. ХХ в. понятие «контрреволюционные преступления» было введено в уголовное право. Была создана соответствующая глава Уголовного кодекса, которая включала измену родине. В результате идеи классовой борьбы стали нормами уголовного права и использовались как инструмент политических репрессий.

На основании проведенного исследования был сделан вывод о необходимости совершенствования действующего уголовного законодательства Украины с учетом исторического опыта привлечения к уголовной ответственности за государственную измену и в соответствии с современными угрозами национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: государственная измена, измена родине, переход на сторону врага, освобождение от уголовной ответственности.

Sergiyevskiy S. K. *The Genesis of Domestic Legislation on Criminal Liability for High Treason*

The article analyses the historical aspect of criminal liability for high treason in Ukraine since the times of Kyivan Rus'. The genesis of the emergence and transformation of this legal phenomenon is studied on the material of the statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the codified criminal laws of the Russian Empire, the criminal codes of the Soviet era.

It is noted that all the criminal codes of the Ukrainian Soviet Socialist Republic were not proper domestic laws. They were created in strict accordance with the instructions of the central authorities of Moscow, which were based on the principle of political expediency. In fact, these norms of the Ukrainian criminal legislation were copied from the Criminal Code of the RSFSR. Therefore, in Ukraine in the 1920s and 1950s the concept of «counter-revolutionary crimes» was introduced into criminal law. A relevant chapter of the Criminal Code was created, which included high treason. As a result, the ideas of class struggle became the norms of criminal law and were used as an instrument of political repression.

Based on the study, it was concluded that it is necessary to improve the current criminal legislation of Ukraine, taking into account the historical experience of criminal responsibility for high treason and in accordance with modern threats to the national security of Ukraine.

Key words: *high treason, transfer to the side of the enemy, exemption from criminal liability.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю (протокол №2 від 13.03.2019 р.)
Рецензент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Н. О. Гупорова***